

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-5
УДК 378.14

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

*PARTICULARITIES OF COMMUNICATIVE INTERACTION OF SUBJECTS OF
PEDAGOGICAL PROCESS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT WITH THE
APPLICATION OF REMOTE TECHNOLOGIES*

О. М. Задорожна

Актуальність теми дослідження. Виклики сьогодення висувають нові завдання перед освітньою галуззю. Пандемія Covid-19 дала потужний поштовх для розвитку інформаційних технологій і особливо для розширення сфери її застосування. Структура навчального спілкування і комунікації переосмислюється у зв'язку із поширенням дистанційного навчання та активним розвитком "технічних посередників", які мають потужний потенціал невичерпаних можливостей.

Постановка проблеми. Використання можливостей дистанційних освітніх технологій веде до подолання багатьох проблем розвитку змісту освіти, пов'язаних з різким зростанням обсягу навчального матеріалу, яких передається опосередковано через технічні засоби.

У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні та ґрунтовному дослідженні ефективності комунікативної взаємодії викладача і здобувача вищої освіти, як рушійної сили розвитку фахівця, засобу навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу не нова в науці. Починаючи з середини 70-х рр. XX ст. активно розробляється і запроваджується у вітчизняну психолого-педагогічну науку термінологія, пов'язана з проблематикою міжособистісного спілкування в освітній діяльності (А. Бодальов, І. Зимняя, В. Кан-Калік, А. Мудрик, Т. Щербань та інші), увага вчених зосереджується на "педагогічній взаємодії" (Ш. Амонашвілі, В. Афанасьєв, А. Белкін, В. Власенко, Б. Гершунський, М. Євтух, В. Кан-Калік,

Urgency of the research. Today's challenges pose new tasks to the education sector. The Covid-19 pandemic has given a powerful impetus to the development of information technology and especially to the expansion of its scope. The structure of educational communication is being rethought in connection with the spread of distance education and the active development of "technical intermediaries" who have a strong potential for inexhaustible opportunities.

Target setting. The use of distance educational technologies leads to overcoming many problems of educational content development, associated with a sharp increase of the amount of educational material, which is transmitted indirectly through technical means.

In this regard, there is a need to study and thoroughly investigate the effectiveness of communicative interaction between teacher and graduate, as a driving force in the development of the specialist, a means of teaching and education.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of the communicative interaction of the subjects in the pedagogical process is not new in science. Starting with the mid-70s, pp. twentieth century, terminology linked to the problem of interpersonal communication in educational activities has been actively developed and introduced into the domestic psychological and pedagogical science (A. Bodalov, I. Zimnyaya, V. Kan-Kalik, A. Mudrik, T. Shchrban and others), the attention is accorded to the "pedagogical interaction" (S. Amonashvili, V. Afanasyev, A. Bulkin, V. Vlasenko, B. Gershun-

М. Обозов, М. Щевандрін та інші). Вплив комунікації на свідомість суб'єктів навчального процесу був представлений в роботах В. Борева, А. Коваленко, А. Деркача, Д. Брудного та інших.

Постановка завдання. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією Covid-19 викликав підвищений інтерес до розвитку саме цих форм навчання. Саме тому в нашому дослідженні зосередимо увагу на особливостях комунікації між викладачем і здобувачем вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Ситуація навчання перш за все розкривається як ситуація комунікативної взаємодії.

Труднощі комунікації містяться в самій сутності дистанційного навчання, а саме в тому, що його суб'єкти розділені в просторі і, можливо, в часі.

Під час організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій особливо важливим стає створення відповідних умов для розвитку суб'єктної позиції здобувачі освіти через актуалізацію і збагачення власного суб'єктного досвіду (звернення до раніше накопичених знань і умінь, стимулювання до використання різних способів і самостійного вибору виконання завдання, створення ситуацій морального вибору, заохочення пошуку нестандартних варіантів вирішення пізнавальної задачі (проблеми), організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду тощо); розвиток активності у навчальній діяльності (заохочення ініціативи, створення ситуацій вибору, організація проектної діяльності тощо).

Висновки. Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів

sky, M. Yevtukh, V. Kan-Kalik, M. Obozov, M. Schevandrin and other). The influence of communication on the consciousness of the subjects of the educational process was presented in the works of V. Borev, A. Kovalenko, A. Derkach, D. Brudny and others

The research objective. The forced transition to distance and mixed forms of organization of the educational process due to the Covid-19 pandemic has aroused an increased interest to the development of these forms of education. That is why in our study we will focus on the particularities of communication between teacher and student in higher education in the absence of direct face-to-face communication between participants in the educational process.

The statement of basic materials. The learning situation is first of all revealed as a situation of communicative interaction.

The difficulties of communication lie in the essence of distance learning, namely in the fact that its subjects are divided in space and possibly in time.

When organizing the communicative interaction of the subjects of the pedagogical process in the educational environment with the use of remote technologies, it becomes especially important to create appropriate conditions for the development of the subjective position of students through updating and enriching of their own subjective experience (appeal to previously accumulated knowledge and skills to the use of different methods and independent choice of the task, creating situations of moral choice, encouraging the search for non-standard options for solving cognitive issues (problems), the organization of cognition through experience, the actualization of sensory experience, etc.); development of action in educational activity (encouragement of initiative, creation of situations of choice, organization of project activity, etc.).

Conclusions. Peculiarities of communicative interaction of subjects of

педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають із самої специфіки віртуального середовища, особливостей взаємодії в ньому і організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють специфіку психолого-педагогічних умов, що враховуватимуть весь потенціал інтернет-технологій і створюватимуть особливе освітнє середовище, яке спиратиметься на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус.

Ключові слова: навчальне спілкування, комунікація, педагогічна взаємодія, суб'єкти освітнього процесу, суб'єкт-суб'єктне спілкування, дистанційне навчання.

pedagogical process in educational environment with application of remote technologies follow from the very specifics of virtual environment, features of interaction in it and organization of transfer of educational information in the conditions of virtual interaction. These particularities determine the specifics of psychological and pedagogical conditions that take into account the full potential of Internet technology and create a special educational environment that will be based on the psychological characteristics of the individual and his intellectual development, internal resources, not coercion.

Keywords: educational communication, communicative interaction, subjects of educational process, subject-subject communication, distance studying.

Актуальність теми дослідження. Виклики сьогодення висувають нові завдання перед освітньою галуззю. Пандемія Covid-19 дала потужний поштовх для розвитку інформаційних технологій і особливо для розширення сфери її застосування. Дистанційний характер взаємодії через комп'ютерні мережі став притаманний багатьом сферам нашого життя. Населення стрімко оволодіває новими навичками, незважаючи на вік та рівень освіченості. Структура навчального спілкування і комунікації переосмислюється у зв'язку із поширенням дистанційного навчання та активним розвитком "технічних посередників", які мають потужний потенціал невичерпаних можливостей.

Тенденції, пов'язані із інформатизацією основних сторін нашого життя, а особливо в освітній галузі, дають підставу говорити про реальну можливість створення в XXI ст. глобальної системи дистанційної освіти. Це дозволить на основі нових підходів забезпечувати ефект безпосереднього спілкування між викладачем і здобувачем освіти, незалежно від того, на якій фізичній відстані вони знаходяться один від одного. Становлення і подальший розвиток системи дистанційної освіти може привести до створення електронних бібліотек та університетів розподіленого типу, які закладуть реальну основу формування єдиного освітнього простору для всієї світової спільноти, в тому числі для тих його членів, які з тих чи інших причин позбавлені вільного доступу до освіти.

Постановка проблеми. Використання можливостей, що надаються дистанційними освітніми технологіями, веде до подолання багатьох принципових проблем розвитку змісту освіти, пов'язаних з різким зростанням обсягу навчального матеріалу, який передається опосередковано через технічні засоби.

У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні та ґрунтовному дослідженні ефективності комунікативної взаємодії викладача і здобувача вищої освіти, як рушійної сили розвитку фахівця, засобу навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема

комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу не нова в науці. Починаючи з середини 70-х рр. XX ст. активно розробляється і запроваджується у вітчизняну психолого-педагогічну науку термінологія, пов'язана з проблематикою міжособистісного спілкування в освітній діяльності (А. Бодальов, І. Зимняя, В. Кан-Калик, А. Мудрик, Т. Щербань та інші), увага вчених зосереджується на "педагогічній взаємодії" (Ш. Амонашвілі, В. Афанасьєв, А. Белкін, В. Власенко, Б. Гершунський, М. Євтух, В. Кан-Калик, М. Обозов, М. Щевандрін та інші). Вплив комунікації на свідомість суб'єктів навчального процесу був представлений в роботах В. Борєва, А. Коваленко, А. Деркача, Д. Брудного та інших.

Новаторські для 80^х-90^х рр. педагогічні ідеї Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, В. Шаталова та інших заклали підґрунтя "педагогіці співпраці", що акумулювала і собі ідеї гуманізму, особистісно зорієнтованого навчання, право учнів на творчу самореалізацію, демократичні форми і методи педагогічної взаємодії в основу якої покладена ідея суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин.

Основоположні принципи західної гуманістичної психології XX ст. (Д. Дьюї, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) стали підґрунтям для ретельного вивчення суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин в освітньому середовищі. Окреслена проблема стала об'єктом досліджень таких вчених, як І. Бех, А. Бойко, В. Паламарчук, Н. Якиманська та ін.

На початку XXI століття із розвитком інтернет-технологій, теорій зв'язку й інформатики, структура навчального спілкування і комунікації починає переосмислюватися. Подолавши шлях від інтуїтивного пізнання процесу комунікації до природничо-наукового, а від нього – до розгляду комунікації як процесу передачі інформації по каналах зв'язку, а потім через категорії керування і взаємного управління, наука стала перед проблемою інтеграції підходів в один універсальний [15].

Постановка завдання. В останні роки проблема комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу отримала новий поштовх для її дослідження [6; 8; 9; 11]. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією Covid-19 викликав підвищений інтерес до розвитку саме цих форм навчання [5; 9; 11]. В цих дослідженнях основний акцент ставиться на розробці педагогічного інструментарію, методичного супроводу, технічній підтримці, розвитку навичок взаємодії з технічними засобами, інформаційним вмінням тощо. Однак, важливе на наш погляд, питання комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій поки ще не отримало достатнього обґрунтування. Таким чином, в нашому дослідженні зосередимо увагу саме на особливостях комунікації між викладачем і здобувачем вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуація навчання перш за все розкривається як ситуація комунікативної взаємодії. І ця взаємодія відбувається в певному освітньому просторі – освітньому середовищі. Сучасне розуміння освітнього середовища пов'язано з розглядом освіти як сфери соціального життя, а середовища - як фактора освіти. Однією з головних завдань освітнього середовища є створення сприятливих умов для виховання фахівця, здатного до саморозвитку. Освітнє середовище являє собою сукупність матеріальних чинників освітнього процесу і міжособистісних відносин, які встановлюють суб'єкти освіти в процесі своєї взаємодії. З

психологічних позицій освітнє середовище є взаємодія її учасників.

Специфіка освітнього середовища визначається взаємною обумовленістю діяльності викладача і діяльності здобувача вищої освіти. Аналіз цих двох діяльностей у відриві один від одного втрачає будь-який сенс. Властиве системі взаємодії емоційне підґрунтя породжує різні оцінки, орієнтації, уявлення партнерів по спільній діяльності, надає “забарвлення” взаємодії. Динаміка психічних процесів і станів людини істотно залежить від умов, засобів, способів і форм її спілкування з іншими людьми. Крім того, спілкування є основною сферою прояву емоцій, психічних станів, важливою умовою формування психологічних якостей особистості, а також її самосвідомості [1; 4; 8; 14].

Організуючи і створюючи освітнє середовище, людина постійно на нього впливає в процесі діяльності, а освітнє середовище окремими своїми елементами, в свою чергу, впливає на кожного суб'єкта освітнього процесу. Це означає, що освітнє середовище є тим специфічним феноменом, який дозволяє розглядати, що відбувається з людиною у відношенні до її розвитку, засвоєння норм і зразків. Незважаючи на те, що у різних авторів немає єдиної змістовного наповнення поняття “освітнє середовище”, в цілому його трактування здійснюється в термінах ефективності навчального закладу, емоційного клімату, особистісного благополуччя, якості освітнього процесу.

Зміни, які відбуваються в освітній галузі на сучасному етапі її розвитку, породжують нові вимоги до кінцевого її продукту - конкурентоспроможного фахівця, який має певний набір якостей. Ці зміни виявляються перш за все в зміні освітньої парадигми, спрямованої на створення особистісно-орієнтованого освітнього середовища. Увага повинна зосереджуватися ні на кількості фахових вмінь і навичок майбутнього фахівця, а на наданні йому уявлень про шляхи реалізації своїх навичок, знань, вмінь в залежності від вподобань та прагнень особистості. Викладачі в сучасній системі освіти перетворюються на “поводирів”, які надають підтримку, допомогу, розкривають перед здобувачем освіти світ нових можливостей. Роль викладача зводиться до чіткої та послідовної орієнтації майбутнього фахівця на певні шляхи розвитку з урахуванням його особистих досягнень і опорою на логіку його професійного розвитку. Саме викладач вищої школи задає більшість параметрів і властивостей освітнього середовища, створюючи і реалізуючи (часто несвідомо) концепції навчання і виховання, норми оцінювання поведінки та навчальної успішності тощо. Велика роль при цьому відводиться саме стилю спілкування і комунікації суб'єктів навчального процесу, оскільки від цього залежить не тільки ефективність навчального процесу в цілому, а й психологічне благополуччя всіх його учасників. Створення атмосфери співпраці та співдружності під час педагогічної взаємодії дозволяє в повній мірі розкритися не тільки особистості здобувача вищої освіти, а й позитивно впливає на саморозвиток і самого викладача.

На думку С. Карсканової: “психологічне благополуччя сприяє професійному розвитку та виступає невід'ємною складовою безпечного, гуманного, людського середовища, що закладено і в основоположних принципах гуманної педагогіки” [10, с. 64].

Таким чином, мова йде про складний процес комунікативної взаємодії між викладачем і здобувачем освіти, наслідком якого є рішення та дії, що підштовхують до прогресу в розвитку майбутнього фахівця і прийняття ним відповідальності за власний вибір і результат вирішення проблеми.

Л. І. Божович вказував на те, що формування особистості відбувається через “поступове звільнення її від безпосереднього впливу оточуючого середовища і перетворення її в активного перетворювача і цього середовища, і своєї власної особистості” [3].

Отже, сильніше всяких методик виховує середовище, а отже, головним завданням вищої школи є підтримка і розвиток такого освітнього середовища, яке буде формувати особистісно значущі якості та забезпечувати сприятливі умови для успішного навчання та соціально-психологічного становлення особистості фахівця на всіх етапах його професійного становлення. Середовище побудоване на засадах особистісно-орієнтованого навчання, є, на нашу думку, тим комплексом умов, впливів, факторів і можливостей розвитку пізнавального інтересу, особистісної зацікавленості в результатах навчання, оскільки має емоційну привабливість і особисту значимість, актуалізує сенс через позитивне ставлення до власних досягнень, розвиває суб'єктну позицію і рефлексію.

Безліч подій і факторів взаємодіють в освітньому середовищі, створюючи простір “діяльнісних взаємодій” викладача і здобувача освіти, в свою чергу, виступаючи педагогічним засобом розвитку пізнавального інтересу до навчальних досягнень, особистісного і професійного становлення, зацікавленості в результатах навчання і оволодіння фаховими компетентностями. “Ці взаємодії активізують ще нерозвинені когнітивні функції, що дозволяє учневі діяти на більш високому когнітивному рівні” [13, с. 17]. З іншого боку сенс взаємодії розкривається, на думку В. В. Рубцова, “за умови включеності в деяку загальну діяльність, здійснюючи яку, індивіди переслідують певні цілі, спільно виконують дії і операції” [13].

Рівноправність і партнерство суб'єктів навчального процесу у вищій школі виявляється в об'єднанні викладача і здобувача у єдність, в організації взаємодіяльності з позиції “ми”, “разом”. Механізми суб'єкт-суб'єктної взаємодії означають погодженість дій викладача і студентів на когнітивному, емоційно-мотиваційному, діяльнісному рівнях та охоплюють їхнє взаєморозуміння, співпереживання й спільне захоплення процесом, співпрацю. У єдності зазначені механізми забезпечують психологічний контакт між суб'єктами навчального процесу. Однак умовою виникнення контакту є прояв кожним партнером поваги один до одного толерантності й емпатійності [8].

Донедавна в освіті панував підхід згідно якого в комунікативній взаємодії керівна роль належить викладачеві, а здобувач освіти діє як виконавець проявляючи власну активність у засвоєнні знань. Однак міра суб'єктної активності студента у навчально-виховному процесі може бути різною. Якщо лише викладач є агентом дій та ініціює власну активність, то студент виконує роль пасивного (реактивного) суб'єкта. За умови, коли студент одержує повноваження у навчальному процесі, має змогу виявляти ініціативу, активність в організації діяльності, він стає активним суб'єктом, агентом дій у цьому процесі.

Таким чином, на підставі наукових досліджень комунікативну взаємодію викладача і здобувача вищої освіти розглядаємо як суб'єкт-суб'єктну комунікацію, якій притаманні ознаки двостороннього взаємозв'язку рівноправних партнерів, що охоплені спільною діяльністю, в процесі якої виявляють високу активність, захоплені процесом та їх сумісна діяльність підпорядкована досягненню спільної мети.

Перехід до дистанційного навчання під час карантину змусив шукати ефективні шляхи для організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Використання можливостей сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в дистанційному навчанні дозволяє суттєво урізноманітнити методи взаємодії між викладачем та здобувачами освіти в освітньому середовищі. Одним з головних завдань “навчання на відстані” є побудова мобільної комунікації, яка передбачає активну взаємодію суб'єктів освітнього процесу незалежно від їх географічної віддаленості [11].

Труднощі комунікації містяться в самій сутності дистанційного навчання, а саме в тому, що його суб'єкти розділені в просторі і, можливо, в часі. З одного боку дистанційна освіта дозволяє задовольнити індивідуальні потреби кожної людини в навчанні і вирішити такі проблеми традиційної освіти, як відсутність індивідуального підходу до здобувачів освіти, недостатнє використання активних форм навчання, директивність освітнього процесу, слабку мотивацію до самостійної пізнавальної діяльності, жорсткої прив'язки до території і в часі, суб'єктивність оцінки результатів навчання тощо. З іншого, така організація освітнього процесу вимагає від викладача більш ретельної методичної підготовки (планів, навчальних посібників з інтерактивними елементами управління, керівництва процесом обміну навчальною інформацією, індивідуалізації інструкції), а також висуває вимоги до технічної оснащеності, інформаційної компетентності здобувача освіти і викладача, до особистісних якостей студента у зв'язку зі складністю навчальної мотивації при даній формі навчання.

Інформаційно-освітні технології вимагають певної обачності при їх застосуванні - з цієї причини використання можливостей дистанційного навчання без відповідної методичної підготовки може привести до її дискредитації. Дистанційна модель навчання передбачає передачу інформації в спеціальній інформаційно-освітньому середовищі (віртуальному). Як вже було зазначено вище, специфіка середовища кардинальним чином впливає на всі компоненти навчальної діяльності: навчальну мотивацію, навчальну ситуацію, контроль і оцінку навченості здобувача освіти.

Сучасні інформаційні технології навчання, на думку дослідників, мають свої переваги, які за рахунок максимального застосування всіх модальностей сприйняття істотно впливають на процеси засвоєння і запам'ятовування інформації. Це, в свою чергу, “допомагає студентам підкріплювати, а також підсилює інші сенсорні канали сприйняття, сприяє підвищенню рівня сприйняття навчальної інформації, кращому оволодінню змістом навчальної дисципліни і відповідно більш успішному застосуванню отриманих знань, навичок у вирішенні практичних і професійно-спрямованих завдань” [11, с. 37].

Крім того, під час дистанційної освіти кожним суб'єктом навчальної взаємодії самостійно вибудовується індивідуальне віртуальне освітнє середовище, яке стає фактором соціалізації, засобом створення і вирішення психолого-педагогічних проблем, інструментом формування нового соціокультурного досвіду. Віртуальний освітній процес використовує особистісний освітній потенціал людини, який розвивається в тих областях, які суб'єкт сам для себе вибирає. Віртуальний освітній простір суб'єкта відображає взаємозв'язок всіх сфер особистості: інтелектуальної, емоційної, ціннісносміслової, поведінкової тощо.

Такі негативні моменти комунікації між суб'єктами освітньої взаємодії

як: відсутність безпосереднього емоційного, енергетичного, сугестивного контакту здобувача освіти і викладача; механістичність, проектування законів реального світу на віртуальне середовище і навпаки; знеособлення суб'єктів освітнього процесу може істотно впливати на процес передачі соціокультурного досвіду, знижує групову і професійну ідентифікацію здобувачів освіти, навчальну мотивацію. Викладачеві потрібно звернути увагу на те, що методи і техніки викладання та перевірки знань, що є актуальними для очної взаємодії, не враховують особливостей віртуального взаємодії. Крім того, при дистанційній формі навчання може виникати проблема ідентифікації здобувача освіти, а також віртуальне середовище може сприяти сенсорної деградації в спілкуванні [9].

Говорячи про обмеження безпосереднього спілкування між усіма учасниками освітнього процесу, необхідно відзначити, наскільки небезпечна втрата контактів між усіма суб'єктами процесу навчання. У цій ситуації здобувачі освіти та викладачі перестають відчувати себе членами єдиної спільноти, їм залишаються тільки ролі отримувачів і передавачів навчальної інформації [12].

На думку Є. Рак, "використання інформаційних технологій в освітньому процесі запроваджує унікальний тип його організації, що обумовлюється зміною погляду на опосередковану функцію комп'ютера в системі соціальних взаємодій: комп'ютер починає виступати як один із засобів соціалізації" [12, с. 57].

Навчання за умов дистанційного освітнього середовища повинне реалізовуватися з урахуванням специфічності передачі і сприйняття інформації у віртуальному середовищі, забезпечуватися спеціальною системою організації навчального процесу, особливими методикою розробки навчальних посібників і стратегією викладання, а також використанням електронних або інших комунікаційних технологій [12].

Найбільшу увагу в дистанційному навчанні потрібно приділити зв'язку між суб'єктами освітнього процесу [1; 2; 5; 7]. Тому особливі вимоги повинні пред'являтися до всіх без виключення характеристик зв'язку - технічних, організаційних, психолого-педагогічних. Більшість дослідників (О. Гончар, Б. Ількевич, Є. Суходолова, Ф. Мухаметзянова, А. Камалеева, С. Грузкова, Р. Хадиуллина, та інші) звертають увагу на особливе значення організації міжособистісного спілкування в дистанційному навчанні. Також підкреслюється роль зворотного зв'язку в цьому процесі.

Б. Ількевич та Є. Суходолова вказують на те, що із впровадженням ІКТ традиційні часові та географічні бар'єри, що обмежують доступ до різних систем освіти, починають нівелюватися. Позитивність дистанційного навчання, на їх думку, міститься в тому, що студенти можуть навчатися на прийнятних для них умовах, що при грамотній організації навчального процесу сприятиме більшій незалежності та самомотивованості, більшій гнучкості та свободі у виборі часу та місця навчання. Однак, в той же час вони зауважують, що за такий спосіб дуже важко організувати співпрацю між студентами під час навчання [9, с. 104].

При організації дистанційного навчання необхідно дотримуватися наступних основних принципів ефективної взаємодії: ретельна організація дидактичного діалогу; імітування діалогу в навчальних матеріалах; організація персональної підтримки здобувачів освіти у період між заняттями: консультації, надання інформації, в якій студенти можуть бути зацікавлені

(про майбутні віртуальні події, про надходження нової інформації на сайт, створення груп у соціальній мережах для позааудиторного спілкування тощо); розподіл інтерактивної діяльності в оптимальному співвідношенні з самостійною роботою студента.

Для ефективного вирішення навчальних завдань в дистанційному середовищі необхідно задіяти весь потенціал інтернет-технологій, а це, в свою чергу, потребує підвищення комп'ютерної грамотності всіх суб'єктів навчальної взаємодії та істотно змінює позиції в спілкуванні.

Позиція викладача освітнього закладу за таких умов передбачає підвищений прояв ціннісного ставлення до особистості здобувача освіти, що може виражатися в зацікавленій реакції на пропозиції та побажання студентів щодо поліпшення якості спілкування за допомогою інтернет-технологій або у спільному виборі форм навчального спілкування; шанування думки кожного суб'єкта спілкування; розвиток викладачем вміння "зчитування" емоційного стану окремих студентів і реагування на нього; відділення оцінки за виконані завдання від особистого ставлення до студента з боку викладача; постійне акцентування на важливості думки та участі кожного студента в аудиторній діяльності незалежно від ступеню його активності; акцентування уваги на позитивних особистісних якостях студентів, їх заохочення до активного діалогу під час як практичних, так і лекційних занять. Змінюються і сама реалізацій викладачем педагогічних функцій (ролей), а саме: викладач як співрозмовник; викладач як людина, що створює умови для навчання; викладач як дослідник; викладач як психолог; викладач як експерт з певного кола питань тощо.

Суб'єктна позиція здобувача освіти у навчальній взаємодії спрямовується на розвиток *самостійності* як здатності до незалежних дій, рішень, прояву власної ініціативи і у виборі цілей навчання, і у виборі способів їх досягнення, готовність і здатність здійснювати будь-які дії власними силами; *активності* як прагнення розширити сферу своєї діяльності і спілкування, вийти за власні межі, діяти за межами навчальних вимог і ситуації та рольових приписів, прерогатив; *готовності до вибору навчальної траєкторії* як усвідомлення відповідальності за результати і наслідки своєї діяльності, поведінки. Власне процес вибору стимулює самопізнання, відповідальність за досягнутий результат, особисту причетність до життєвих обставин через визначення своїх цілей і способів їх досягнення [12].

Під час організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій особливо важливим стає створення відповідних умов для розвитку суб'єктної позиції здобувача освіти через *актуалізацію і збагачення власного суб'єктного досвіду* (звернення до раніше накопичених знань і умінь, стимулювання до використання різних способів і самостійного вибору виконання завдання, створення ситуацій морального вибору, заохочення пошуку нестандартних варіантів вирішення пізнавальної задачі (проблеми), організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду тощо); *розвиток активності у навчальній діяльності* (заохочення ініціативи, створення ситуацій вибору, організація проектної діяльності тощо).

Успішність комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу може бути забезпечена через реалізацію таких психолого-педагогічних умов: організація психолого-педагогічного супроводу всіх суб'єктів навчальної

взаємодії; створення освітнього середовища, що сприятиме розвитку прагнення до успіху, творчості, високих результатів, коли престижно якісно вчитися і якісно працювати, дотримуючись морально-правових норм взаємодії викладача і студента; спрямованість виховного процесу на формування життєвої стратегії сталого розвитку особистості і індивідуальності в нестабільних умовах суспільства, на вирішення життєвих проблем; застосування технології навчання якісно нового рівня, що забезпечить успіх і високі досягнення в навчанні кожного здобувача освіти.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, організація комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу з урахуванням вище перелічених психолого-педагогічних умов дозволяє подолати основні проблеми спілкування в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій, що дозволить максимально розширити аудиторію здобувачів освіти, дасть можливість задоволення індивідуальних освітніх потреб суб'єктів навчальної взаємодії і реалізації їх творчих потенціалів.

Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають із самої специфіки віртуального середовища, особливостей взаємодії в ньому і організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють специфіку психолого-педагогічних умов, що враховуватимуть весь потенціал інтернет-технологій і створюватимуть особливе освітнє середовище, яке спиратиметься на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус. Перехід до нової парадигми навчальної взаємодії залежить від усвідомлення всіма учасниками своїх цілей, прагнень, ціннісних орієнтацій, від потенціалу особистісної зрілості, професійної компетентності викладача і професійного самовизначення майбутнього фахівця.

В даний час освітнє середовище із застосуванням дистанційних технологій, незважаючи на наявність загальнонаціонального досвіду в його організації викликаного пандемією Covid-19, все ще не стало загальноновизнаною практикою. Однак, слід зауважити, що така форма навчання має великий потенціал у розвитку освіти і відповідно створює велике підґрунтя для подальшого вивчення науковцями питань організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу у віртуальному просторі.

Список використаних джерел:

1. Антонова, АМ 2011. 'Субъект-субъектное взаимодействие в образовательном процессе колледжа как условие организации учебно-исследовательской деятельности учащегося', *Научные проблемы гуманитарных исследований: научно-теоретический журнал*, Выпуск 9, с. 137–144.
2. Барабанова, ЗП 2008. 'Организация образовательного взаимодействия между педагогом и учащимися', *Современные наукоемкие технологии*, № 1, с. 40–42. Доступно: <<http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=23052>>. [19 Травень 2021].
3. Божович, ЛИ 1968. Личность и ее формирование в детском возрасте, Москва: Просвещение, 464 с.
4. Бойко, А 2012. 'Суб'єкт-суб'єктні відносини у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи', *Педагогічні науки*, № 54, с. 5–14.
5. Булганина, СВ, Лебедева, ТЕ, Хозерова, ТП & Шкунова, АА 2014. 'Преимущества и возможности использования дистанционных технологий средствами среды

- Moodle в контексте смешанного обучения', *Интернет-журнал "Наукоеведение"*, Выпуск 5 (24). Доступно: <<http://naukovedenie.ru>>. [19 Травень 2021].
6. Вишківська, ВБ, Шикиринська, ОВ, Петляєва, ВВ & Войчун, ОВ 2020. 'Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти як умова реалізації гуманно орієнтованих стратегій професійної підготовки майбутніх учителів', *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, № 70, Т. 1., с. 167-170.
 7. Гончар, ОВ 2012. *Новітні технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи*. Доступно: <<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-03/12govshs.pdf>>. [19 Травень 2021].
 8. Желанова, В 2016. 'Суб'єкт – суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців як засіб творчої самореалізації особистості', *Педагогічний часопис Волині*, №2 (3), С. 71-76.
 9. Илькевич, БВ & Суходолова, ЕМ 2018. 'Моделирование процесса развития культуры межличностного общения студентов, обучающихся с применением дистанционных образовательных технологий', *Вестник СЮИ, Серия "Педагогические науки"*, с 103-108.
 10. Карсканова, С 2018. 'Психологічне благополуччя особистості сучасного педагога як втілення ідей В. О. Сухомлинського про щасливого педагога', *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, № 3 (62), Том 1, с. 63-68.
 11. Мухаметзянова, ФШ, Камалеева, АР, Грузкова, СЮ & Хадиуллина, РР 2016. 'Организация взаимодействия субъектов образовательного процесса при использовании платформ дистанционного обучения', *Открытое образование*, Т. 20, № 3, с. 36-42.
 12. Рак, Е 2009. 'Социальный аспект взаимодействия преподавателя и студента в процессе дистанционного обучения', *Власть*, № 6, с. 55-57.
 13. Рубцов, ВВ 2008. Социально-генетическая психология развивающего образования: деятельностный поход, Москва: МГППУ, 416 с. Доступно: <[http://psychlib.ru/mgppu/RSG-2008/RSG-001.HTM#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/RSG-2008/RSG-001.HTM#$p1)>. [19 Травень 2021].
 14. Сергеева, В 2015. 'Педагогічна комунікативна взаємодія в системі "учитель – учні" та її виховна цінність в умовах спільної творчої діяльності', *Педагогічний часопис Волині, Розділ 2. Інноваційні процеси в освіті*, с. 57-63.
 15. Щербан, ТД 2004. *Психологія навчального спілкування*. Монографія, Київ: Міленіум, 346 с.

References

1. Antonova, AM 2011. 'Subekt-subektnoe vzaimodejstvie v obrazovatelnom processe kolledzha kak uslovie organizacii uchebno-issledovatel'skoj deyatel'nosti uchashegosya (Subject-subject interaction in the educational process of the college as a condition for organizing the student's educational and research activities)', *Nauchnye problemy gumanitarnykh issledovanij: nauchno-teoreticheskij zhurnal*, Vypusk 9, s. 137-144.
2. Barabanova, ZP 2008. 'Organizaciya obrazovatel'nogo vzaimodejstviya mezhdu pedagogom i uchashimisya (Organization of educational interaction between teacher and students)', *Sovremennye naukoemkie tehnologii*, № 1, s. 40-42. Dostupno: <<http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=23052>>. [19 Traven 2021].
3. Bozhovich, LI 1968. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste (Personality and its formation in childhood), Moskva: Prosveshenie, 464 s.
4. Bojko, A 2012. 'Sub'yekt-sub'yektni vidnosini u pedagogichnomu procesi zagalnoosvitnoyi i vishoyi shkoli (Subject-subject relations in the pedagogical process of secondary and higher school)', *Pedagogichni nauki*, № 54, s. 5-14.
5. Bulganina, SV, Lebedeva, TE, Hozerova, TP & Shkunova, AA 2014. 'Preimushestva i vozmozhnosti ispolzovaniya distancionnykh tehnologij sredstvami sredy Moodle v kontekste smeshannogo obucheniya (Advantages and possibilities of using distance technologies by means of the Moodle environment in the context of blended learning)',

- Internet-zhurnal "Naukovedenie"*, Vypusk 5 (24). Dostupno: <<http://naukovedenie.ru>>. [19 Traven 2021].
6. Vishkivska, VB, Shikirinska, OV, Petlyayeva, VV & Vojchun, OV 2020. 'Organizaciya sub'yekt-sub'yektnoyi vzayemodiyi uchashnikiv osvitnogo procesu zakladiv vishoyi osviti yak umova realizaciyi gumanno oriyentovanih strategij profesijnoyi pidgotovki majbutnih uchiteliv (Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти як умова реалізації гуманно орієнтованих стратегій професійної підготовки майбутніх учителів)', *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobistosti u vishij i zagalnoosvitnij shkolah*, № 70, T. 1., s. 167-170.
 7. Gonchar, OV 2012. *Novitni tehnologiyi sub'yekt-sub'yektnoyi vzayemodiyi uchashnikiv navchalnogo procesu vishoyi shkoli (Новітні технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи)*. Dostupno: <<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-03/12govshs.pdf>>. [19 Traven 2021].
 8. Zhelanova, V 2016. 'Sub'yekt – sub'yektna vzayemodiya vihovatelya i vihovanciv yak zasib tvorchoyi samorealizaciyi osobistosti (Суб'єкт – суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців як засіб творчої самореалізації особистості)', *Pedagogichnij chasopis Volini*, №2 (3), S. 71-76.
 9. Ilkevich, BV & Suhodolova, EM 2018. 'Modelirovanie processa razvitiya kultury mezhlichnostnogo obsheniya studentov, obuchayushihnya s primeneniem distancionnyh obrazovatelnyh tehnologij (Modeling the process of developing a culture of interpersonal communication of students studying with the use of distance educational technologies)', *Vestnik SYU, Seriya "Pedagogicheskie nauki"*, s 103-108.
 10. Karskanova, S 2018. 'Psihologichne blagopoluchchya osobistosti suchasnogo pedagoga yak vtilennya idej V. O. Suhomlinskogo pro shaslivoogo pedagoga (Psychological well-being of the modern teacher as an embodiment of VO Sukhomlinsky's ideas about a happy teacher)', *Naukovij visnik MNU imeni V. O. Suhomlinskogo. Pedagogichni nauki*, № 3 (62), Tom 1, s. 63-68.
 11. Muhametzyanova, FSh, Kamaleeva, AR, Gruzskova, SYu & Hadiullina, RR 2016. 'Organizaciya vzaimodejstviya subektov obrazovatel'nogo processa pri ispolzovanii platform distancionnogo obucheniya (Organization of interaction between subjects of the educational process when using distance learning platforms)', *Otkrytoe obrazovanie*, T. 20, № 3, s. 36-42.
 12. Rak, E 2009. 'Socialnyj aspekt vzaimodejstviya prepodavatelya i studenta v processe distancionnogo obucheniya (The social aspect of teacher-student interaction in the process of distance learning)', *Vlast*, № 6, s. 55-57.
 13. Rubcov, VV 2008. *Socialno-geneticheskaya psihologiya razvivayushhego obrazovaniya: deyatel'nostnyj pohod (Socio-genetic psychology of developmental education: an activity approach)*, Moskva: MGPPU, 416 s. Dostupno: <[http://psychlib.ru/mgppu/RSG-2008/RSG-001.HTM#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/RSG-2008/RSG-001.HTM#$p1)>. [19 Traven 2021].
 14. Sergeyeva, V 2015. 'Pedagogichna komunikativna vzayemodiya v sistemi "uchitel – uchni" ta yiyi viovna cinnist v umovah spilnoyi tvorchoyi diyalnosti (Pedagogical communicative interaction in the system "teacher - students" and its educational value in the conditions of joint creative activity)', *Pedagogichnij chasopis Volini, Rozdil 2. Innovacijni procesi v osviti*, s. 57-63.
 15. Sherban, TD 2004. *Psihologiya navchalnogo spilkuвання (Psychology of educational communication)*. Monografiya, Kiyiv: Milenium, 346 s.